

Князь Роман

Джозеф Конрад

Джозеф Конрад

КНЯЗЬ РОМАН

Оповідання

Переклад Віктора Часника.

Текст розміщено електронним видавництвом Укрлібу.

Розповсюдження чи передрук тексту можливі тільки після узгодження з перекладачем!

"Події, що відбулися сімдесят років тому, можливо, занадто далекі, щоб про них доречно було згадати в простій розмові. Звичайно, 1831 рік (1) є для нас історичною датою, одним із таких згубних років, коли за наявності пасивного обурення у світі та красномовних симпатій нам довелося ще раз пробурмотіти "Vae Victis" (2) та у скорботі порахувати втрати. Не те, щоб ми коли-небудь дуже добре підраховували в процвітанні, чи у скрутному становищі. Це урок, якого ми ніколи не змогли засвоїти, до великого роздратування наших ворогів, які подарували нам епітет невинуватих "

Промовець був польської національності, той національності, яка не стільки жива, скільки вижила, яка наполегливо продовжує мислити, дихати, розмовляти, сподіватися і страждати в своїй могилі, розірвана мільйонами багнетів і потрійною печаткою трьох великих імперій. (3)

Мова йшла про аристократію. Як виник цей, сьогодні дискредитований, предмет? Це було декілька років тому, і точний спогад згас. Але я пам'ятаю, що вона не розглядалася практично як інгредієнт соціальної суміші; і я щиро вважав, що ми дійшли до цієї теми через обмін думками про патріотизм — дещо дискредитованого почуття, оскільки делікатність наших гуманітаріїв вважає це пережитком варварства. Але ні великий флорентійський художник (4), який при смерті не закривав очі, думаючи про своє місто, ні святий Франциск (5), благословляючи останнім подихом місто Ассізі, не були варварами. Це вимагає певної величі душі, щоб достойно інтерпретувати патріотизм, а точніше — щирість почуттів, позбавлених вульгарної вишуканості сучасної думки, яка не може зрозуміти поважну простоту почуттів, що випливають із самої природи речей і людей.

Аристократія, про яку ми говорили, була найвищою, великі фамілії Європи, не збіднілі, не перетворені, не лібералізовані, найвизначніший і спеціалізований клас усіх класів, для якого навіть звичайна амбіція не існує серед звичних стимулів до діяльності та регулювання поведінки.

Незаперечне право на лідерство вже відійшло від них і ми судили, що їх великі

статки, їхній космополітизм, спричинений широкими шлюбними союзами, їх піднесений стан, в якому можна так мало здобути та стільки втратити, повинні ускладнити їх позицію в часи політичних заворушень чи національних потрясінь. Більше не народжені для командування – а воно є самою сутністю аристократії — їм стає важко робити щось інше, але триматися осторонь від великих рухів народної пристрасті.

Ми дійшли такого висновку, коли було зроблено зауваження про віддалені події та згадалася дата 1831 року. І оратор продовжував:

"Я не хочу сказати, що я знав князя Романа в той віддалений час. Я починаю відчувати себе досить стародавнім, але я не такий вже давній. Насправді князь Роман одружився в той рік, коли народився мій батько. Це було в 1828 році; XIX століття було ще молодим, а князь ще молодшим за століття, але я точно не знаю на скільки. У будь-якому випадку його шлюб був ранній. Це був ідеальний союз з кожної точки зору. Дівчинка була молодою і красивою, сиротою-спадкоємицею великого імені і величезного статку. Князь, тодішній гвардійський офіцер, що вирізнявся серед своїх побратимів чимось стриманим та рефлексивним у своєму характері, безумно закохався у її красу, її чарівність та серйозні якості її розуму та серця. Він був досить мовчазним юнаком; але його погляди, його витримка, вся його особа виявляли свою абсолютну відданість жінці за своїм вибором, відданість, яку вона повертала по-своєму відверто і захоплююче.

"Полум'я цієї чистої молодії пристрасті обіцяло палати вічно; і на сезон воно освітило суху цинічну атмосферу великого світу Петербурга. Сам імператор Микола, дід нинішнього правителя, той, хто помер від очікування поразки у Кримській війни, останній, мабуть, з автократів з містичною вірою в Божественний характер своєї місії, виявив певну зацікавленість до цієї пари одружених коханців. Це правда, що Микола пильно стежив за всіма діями великих польських вельмож. Молоді люди, які ведуть життя, що відповідає їхньому стану, очевидно були занурені один в одного; і суспільство, захоплене щирістю почуття, яке безтурботно рухається серед штучності його тривожного та вибагливого збудження, спостерігало за ними з доброзичливою поблажливістю та здивованою ніжністю.

"Шлюб був суспільною подією 1828 року в столиці. Всього через сорок років я перебував у замиському будинку брата моєї матері в наших південних провінціях.

"Це була чиста зима. Велика галявина попереду була такою ж чепурною і гладкою, як альпійське сніжне поле, білий і пір'ястий рівень виблискував під сонцем, немов посипаний алмазним пилом, обережно опускаючись до озера — довгого, звивистого шматочка замерзлої води, який виглядав синюватим і більше твердим, ніж земля. Холодне сяюче сонце ковзало низько над хвилястим обрієм великих снігових складок, в яких села українських селян залишалися поза полем зору, мов скупчення човнів, захованих у лиманах безкінечного моря. І все було дуже спокійно.

"Зараз я не знаю, як мені вдалося втекти в одинадцяту годину ранку зі шкільної кімнати. Я був восьмирічним хлопчиком, маленька дівчинка, моя двоюрідна сестра, на

кілька місяців молодше за мене, хоч і спадково більш запальна, але була менш авантюрною. Тож я втік один; і тепер я опинився у великій кам'яно-брукованій залі, утепленій монументальною плитою з білої плитки, набагато приємнішому місці, ніж шкільна кімната, яка з тих чи інших причин, можливо, гігієнічних, завжди трималася при низькій температурі.

"Ми, діти, знали, що в будинку був гість. Він приїхав напередодні пізнім вечором, саме коли нас заганяли спати. Ми прорвалися назад через лінію загонщиків, щоб кинутись і притиснути ніс до темних вікон; але ми запізнилися, щоб побачити його. Ми лише спостерігали за червонуватими відблисками великої мандрівної кареті на санях-бігунах, запряжених шести конями, чорною масою на фоні снігу, що від'їжджала до конюшні, перед якою вершник ніс палаючу кулю смолоскипа.

Двох відповідальних хлопчаків було відправлено рано вдень по снігових доріжках, щоб в сутінках зустріти очікуваного гостя і просвітити дорожніми смолоскипами. Ви повинні пам'ятати, що в наших південних провінціях у той час, не було жодної милі залізниць. Ми з моїм двоюрідним братом не знали поїздів і двигунів, крім як із книжок із малюнками, як про речі досить розпливчасті, надзвичайно віддалені і не особливо цікаві, хіба що для дорослих, які їздили за кордон.

"Наше уявлення про князів, можливо, трохи точніше, в основному було літературним і мало відблиск гламуру від світу казки, в яких князі завжди постають молодими, чарівними, героїчними та щасливими. Але, як і будь-які інші діти, ми могли б провести чітку межу між реальним та ідеальним. Ми знали, що князі — історичні персони. І в цьому факті був і якийсь гламур. Але те, що спонукало мене обережно блукати по будинку, наче в'язня, який утікав, — це сподівання взяти інтерв'ю у мого особливого друга, головного лісника, який, як звичайно, приїхав зробити доповідь у той час дня; я прагнув почути звістку про певного вовка. Ви знаєте, в країні, де водяться вовки, майже щозими з'являється окремий видатний вовк з незвичайною зухвалістю його проступків, з його досконалішою вовчістю — так би мовити. Я хотів почути якусь нову захоплюючу розповідь про цього вовка — можливо, драматичну історію його смерті

"Але в залі не було нікого.

"Обманений у своїх надіях, я раптом став дуже сильно пригніченим. Не маючи змоги з тріумфом повернутися назад до навчання, я вирішив бездумно прогулятися до більйардної кімнати, де, звичайно, не мав жодної справи. Нікого там теж не було, і я відчував себе дуже загубленим і спустошеним під її високою стелею, на самоті з одним масивним англійським більйардним столом, який, здавалося, у важкій прямолінійній тиші не схвалював вторгнення цього маленького хлопчика.

"Коли я почав думати про відступ, я почув кроки в сусідній вітальні; і, перш ніж я міг повернути хвіст і втекти, мій дядько та його гість з'явилися у дверях. Втікати, якщо тебе побачили, було б вкрай недоречно, тому я лишився на місці. Дядько виглядав здивовано, побачивши мене; гість біля нього був аскетичною людиною, середнього зросту, затиснений у чорний сюртук і тримаючи себе дуже прямо з стрункою

солдатською поставою. Зі складок м'якої білої тканини – батисту — визирали кінчики коміра, притиснуті до кожної поголеної щоки. Пасма тонкого сивого волосся гладко розчесані по всій верхівці його лисини. Його обличчя, яке, мабуть, було прекрасним свого часу, зберегло у віці гармонійну простоту своїх ліній. Що мене уразило, так його рівномірна, майже смертельна блідість. Він здався мені надзвичайно старим. Легка посмішка, просто миттєва зміна у наборі його тонких губ підтвердили мою червоніючу розгубленість; і мені стало дуже цікаво бачити, як він дотягується у внутрішню нагрудну кишеню. Він витяг із неї свинцевий олівець і блок роз'ємних сторінок, який він передав моєму дядькові з майже непомітним поклоном.

"Я був дуже здивований, але дядько отримав це як само собою зрозуміле. Він написав щось, на що інший поглянув і трохи кивнув. Тонка зморщена рука — рука була старшою за обличчя — погладила мене по щоці, а потім легенько лягла на мою голову. Незворушний голос, голос такий же безбарвний, як і обличчя, видався з його запалих губ, тоді як очі, темні і нерухомі, люб'язно дивилися на мене.

"А скільки років цьому сором'язливому хлопчику? "

"Перш ніж я міг відповісти, дядько записав мій вік на блокноті. Я був глибоко вражений. Що це була за церемонія? Цей персонаж занадто великий, щоб просто говорити? Він знову поглянув на блокнот і знову кивнув, і знову почувся безособовий, механічний голос: "Він нагадує свого діда".

"Я згадав мого діда по батьківській лінії. Він помер недавно. Він теж був надзвичайно старий. І мені здавалося цілком природним, що дві такі давні та поважні персони повинні були знати одне одного в темні століття творіння до мого народження. Але дядько, очевидно, не знав цього факту. Так очевидно, що механічний голос пояснив: "Так, так. Товариші 31 року. Він був одним із тих, хто знав. Старі часи, мій шановний пане, старі часи "

"Він зробив жест так, ніби відкинув настирливу згадку. А тепер вони обоє дивилися на мене зверху вниз. Мені було цікаво, чого чекали від мене. На мої круглі запитальні очі дядько зауважив: "Він абсолютно глухий". І незв'язаний, невиразний голос сказав: "Подай мені свою руку".

"Гостро відчуваючи чорнильні пальці, я її несміливо простягнув. Я ніколи раніше не бачив глухих людей і був досить вражений. Він міцно потиснув її, а потім похлопав мене по потилиці.

"Дядько задумливо звернувся до мене:" Ти потиснув руку князю Роману S —————. Це те, що ти повинні пам'ятати, коли виростеш.

"Мене вразив його тон. У мене було достатньо історичної інформації, щоб смутно знати, що князі S ————— зараховувались до складу суверенних князів Рутенії до об'єднання всіх руських земель з Польським королівством, коли вони стали великими польськими магнатами, десь на початку 15 століття. Але мене найбільше хвилював провал казкового гламуру. Було шокуєче виявити князя, який був глухий, лисий, убогий і такий разюче старий. Мені ніколи не прийшло в голову, що ця імпазантна і невішна людина була молодою, багатою, прекрасною; Я не міг знати, що він був

щасливий у торжестві ідеального шлюбу, що поєднує два молодих серця, два великих імені та два великі статки; радісний щастям, яке, як і в казках, здавалося, судилося тривати вічно ...

"Але це не тривало вічно. Цьому судилося не тривати дуже довго навіть мірою днів, відведених чоловікові на прохід по цій землі, де вічне щастя зустрічається лише при завершенні казок. У них народилася донька, і незабаром здоров'я молодої княгині почало погіршуватися. Деякий час вона держалася з усміхненим завзяттям, підтримувані відчуттям, що зараз її існування необхідне для щастя двох життів. Але нарешті чоловік, повністю занепокоєний швидкими змінами зовнішності, отримав необмежену відпустку і відвіз її зі столиці до батьків у країні.

"Старий князь і княгиня були надзвичайно налякані станом улюбленої невістки. Підготовка була зроблена відразу до двох подорожей за кордон. Але здавалося, що вже запізно; а сама хвора виступила проти проекту з м'якою впертістю. Тонка і бліда у величезному кріслі, де підступна і незрозуміла нервова недуга змушувала її з кожним днем виявлятися все більш і більш тендітною і лагіднішою.

Щоденно, не змітаючи усмішку з очей чи чарівну грацію з свого майже прозорого обличчя, вона чіплялася за рідну землю і бажала дихати її рідним повітрям. Ніде більше вона не могла очікувати, що вона одужає так швидко, ніде більше їй не буде так легко померти.

"Вона померла до того, як її маленькій дівчині виповнилось два роки. Горе чоловіка було страшним і тим більш тривожним для батьків, тому що він був цілком мовчазний і з сухими очима. Після похорону, коли величезна юрба селян, з непокритими головами, що оточувала приватну каплицю на місцевості, розійшлася, князь, відмахуючись від своїх друзів та родичів, залишився один, щоб спостерігати за каменярями маєтку, що закривали сімейний склеп. Коли останній камінь опинився на місці, він простогнав, перший звук болю, який вирвався з нього за декілька днів, і, відходячи з опущеною головою, знову зачинився у своїх апартаментах.

"Його батько і мати побоювалися за його розум. Його зовнішній спокій лякав їх. Їм нічому було довіряти, крім тієї самої юності, яка зробила його відчай таким само поглинаючим і таким напруженим. Старий князь Іван, роздратовано і схвилювано, повторив: "Бідного Романа повинен хтось розбудити. Він такий молодий. Але вони не могли знайти нічого, щоб його збудити. А стара княгиня, витираючи очі, побажала в її серці, щоб серцем він був достатньо молодий, щоб міг прийти і поплакати у неї на колінах.

"З часом князь Роман, доклавши зусиль, час від часу включатиметься в сімейне коло. Але це було так, ніби його серце і розум були поховані в сімейному склепі з втраченою дружиною. Він взявся блукати по лісі з пістолетом, а за ним таємно стежив один із охоронців, який увечері повідомляв, що "Його світлість жодного разу не стріляв за весь день". Іноді вранці приходячи до конюшні, він замовляв у приглушених тонах осідлати коня, чекав поки йому змінять взуття, доки йому не приведуть коня, потім без жодного слова сідає в сідло і риссю виїжджає з воріт. Він пропадав цілий день. Люди

бачили його на дорогах. Він не дивився ні праворуч, ні ліворуч, блідолицій, жорстко сидячи у сідлі, наче кам'яний вершник на живій горі.

"Селяни, що працювали на ланах, великих необроблених полях, пильнували за ним здалеку; а іноді якась співчутлива старенька на порозі низької, хатини з солом'яною стріхою пересувалася, щоб зробити знак хреста в повітрі за його спиною; як би він був одним із них, простою сільською душею, ураженою стражданням.

"Він їхав, дивлячись прямо вперед, не бачачи нікого, ніби земля порожня, і все людство поховане в тій могилі, яка так раптово відкрилася на його шляху, щоб поглинути його щастя. Якими були до нього люди зі своїми прикрощами, радощами, працею та пристрастями, від яких так рано відрізала її вона, яка була йому всім світом?

"Їх не було; і він би відчував себе цілком самотнім і покинутим, як людина в жорстокому кошмарі, якби не ця сільська місцевість, де він народився і провів свої щасливі хлопчачі роки. Він її добре знав — кожен невеликий підйом, увінчаний деревами серед ораних полів, кожну лощину, що приховувала село. Запруджені потоки сформували ланцюжок ставків, зупинених на зелених луках. Далеко на півночі великий литовський ліс стикався з сонцем та здавався не вище живоплоту; а на південь, шлях до рівнин, просторі брунатно-чорні простори землі торкалися блакитного неба.

"І цей знайомий пейзаж, пов'язаний з днями без думки і без смутку, ця земля, чари якої він відчував, навіть не дивлячись на неї, заспокоювала його біль, як присутність старого друга, який сидить мовчазним і уважним товаришем у якусь темну годину життя твого. "Одного дня, трапилось, що князь, повернувши голову коня додому, зауважив низьку щільну хмару темного пилу, що похило відрізала частину краєвиду. Він зупинився на пагорбі і поглянув. Тут і там у тій хмарі віддзеркалювали стрункі пробіски сталі, і вона містила рухомі форми, які нарешті виявили себе довгим рядом селянських возів, повних солдатів, що повільно рухалися подвійними рядами під конвоєм кінних козаків.

"Це було схоже на величезну рептилію, що повзе полями; її голова опустилася з поля зору в невелику западину, а хвіст продовжував звиватися і ставати коротшим, наче чудовисько повільно пробиралося до самого серця землі.

"Князь направився через село, що лежало трохи поза дорогою. Придорожня корчма зі своєю стійкою, конюшнею та коморою під одним величезним солом'яним дахом нагадувала понівеченого, обшарпаного, горбатого гіганта, що розкинувся серед невеликих хат селян. Господар шинка, статурний, гідний єврей, одягнений у чорне атласне пальто, що доходило до п'ят і підперезаний червоним поясом, стояв біля дверей, погладжуючи свою довгу сріблясту бороду.

"Він спостерігав, як князь наближався і важко поклонився від талії, не сподіваючись, що його навіть помітять, оскільки було добре відомо, що їхній молодий владика не мав очей ні на що, ані на когось у його горі. Для нього це було добрим шоком, коли князь зупинився і запитав:

— Що це все, Янкель?

"" Тобто, будь ласка, ваша світлість, що це конвой солдатів піхоти, які поспішають

на південь ".

"Він обережно поглянув праворуч і ліворуч, але оскільки поруч не було нікого, крім дітей, що грали у пилу сільської вулиці, він підійшов близько до стремена.

"" Хіба ваша світлість не знає? Це почалося вже там. Усі землевласники великі та малі озброєнні, і навіть прості люди повстали. Лише вчора шорник з Гродека (це було крихітне ринкове містечко поруч) пройшов мимо зі своїми двома підмайстрами, що збиралися приєднатися. Він залишив навіть свою бричку у мене. Я дав йому путівник по нашій околиці. Ви знаєте, ваша світлість, наші люди, вони багато подорожують, і вони бачать все, що відбувається, і вони знають усі дороги.

"Він намагався стримати своє хвилювання, бо єврей Янкель, корчмар і орендар усіх млинів у маєтку, був польським патріотом. І ще тихим голосом:

"Я вже був одруженим чоловіком, коли французи та всі інші нації пройшли цей шлях з Наполеоном. Це! Це! Це був великий урожай для смерті, ну! Можливо, цього разу Бог допоможе ".

— Князь кивнув. "Можливо", і, впавши в глибоку медитацію, він дозволив своєму коневі відвезти його додому.

"Тієї ночі він написав листа, а рано вранці відправив кінного посланця до поштового міста. Протягом дня він вийшов із своєї мовчазності, на велику радість сімейного кола, і розмовляв із батьком щодо останніх подій — повстання у Варшаві, втечі великого князя Костянтина, перші незначні успіхи польської армії (на той час існувало польське військо); повстання в провінціях. Старий князь Іван, зворушений і неспокійний, говорив з чисто аристократичної точки зору, недовіряв народним витокам руху, шкодував про його демократичні тенденції та не вірив у можливість успіху. Він був сумний, внутрішньо збуджений.

"Я суджу все це спокійно. Існують світські принципи легітимності та порядку, які були порушені в цій необачній затії заради самих підричних ілюзій. Хоча, звичайно, патріотичні пориви серця"

"Князь Роман вислухав задумливо. Він скористався паузою, щоб спокійно повідомити батькові, що цього ранку він надіслав лист до Петербурга про свою відставку з своєї посади в гвардії.

"Старий князь помовчав. Він думав, що з ним все-таки треба було проконсультуватися. Його син також був офіцером при імператорі, і він знав, що цар ніколи не забуде цей вид дезертирства польського дворянина. Невдоволеним тоном він вказав своєму сину, що у нього була необмежена відпустка. Правильним було б мовчати. При дворі мають достатньо такту, щоб підзабути людину з його іменем. Або, в гіршому випадку, можна було б попросити про якусь далеку місію — наприклад, на Кавказ — від цієї нещасної боротьби, яка у принципі була для князя помилковою і тому приреченою на провал.

"" Зараз ви опинитеся без інтересу до життя і без занять. І знадобиться щось, щоб зайняти тебе, мій бідний хлопчику. Боюсь, ти діяв необдуманно ".

"" Я думав, як краще " — пробурмотів князь Роман.

"Його батько здригнувся під його пильним поглядом.

"" Ну, добре — можливо! Але як офіцер-артилерист при імператорі і на користь імператорської родини ...

"Про тих людей ніколи не чули, коли наш дім вже був знаменитим", — кинув юнак зневажливо.

"Це було своєрідне зауваження, до якого старий князь був чуйним.

"" Ну — можливо, і краще ", нарешті визнав він.

"Батько і син ласкаво розлучалися на ніч. Наступного дня князь Роман, здавалося, впав назад у глибину своєї байдужості. Він поїхав, як завжди. Він пам'ятав, що напередодні він побачив схожу на рептилію колонну солдатів, наїжачену багнетами, що повзла по лицю той землі, яка була його. Жінка, яку він любив, теж була його. Смерть відняла його у неї. Її втрата була для нього моральним шоком. Це відкрило його серце для більшої скорботи, його розум до більш просторої думки, його погляд до всього минулого та до існування ще однієї любові. Остання, загрожуючи болем, була настільки ж загадково необхідною, як та втрачена, якій він довірив своє щастя.

"Того вечора він повернувся раніше, ніж зазвичай, і звернувся до свого особистого слуги.

"" Іди і подивись, чи є світло ще у приміщенні конюшого. Якщо він все ще не спить, попросить його прийти і поговорити зі мною.

"Поки слуга був відсутній по цьому дорученні, князь поспіхом порвав деякі папери, зачинив ящики свого письмового столу і повісив на груди медальйон, що містив мініатюру дружини.

"Людина, яку очікував князь, належала до того минулого, яке смерть його любові покликала до життя. Він був із родини дрібних шляхтичів, котрі поколіннями були прихильниками, слугами та друзями князів С———. Він пам'ятав часи перед останнім поділом⁷ та брав участь у боротьбі останньої години. Він був типовим старим поляком цього класу, з великою здатністю до емоцій, сліпого ентузіазму; з бойовими інстинктами та простими переконаннями; і навіть зі звичкою старих часів наповнювати свою мову латинськими словами. І його люб'язно проникливі очі, його рум'яне обличчя, його піднесене чоло та його густі, сірі, підвісні вуса теж були дуже характерними для його роду.

"Слухай, пане Франчішек," сказав князь фамільярно і без передмов. — Послухай, старий друже. Я збираюся тихо зникнути звідси. Я йду туди, де щось голосніше, ніж моє горе, і все-таки щось з таким голосом, який зве мене. Я довіряю лише тобі одному. Ви скажете, що потрібно, коли настане час.

— Старий зрозумів. Його простягнені руки тремтіли надзвичайно. Але як тільки він знайшов свій голос, він вдячно подякував Богові за те, що він дозволив йому жити досить довго, щоб побачити нащадка знаменитої родини у своєму наймолодшому поколінні, подавши приклад *coram Gentibus* ⁸, любові до своєї країни та доблесті у цій галузі. Він не сумнівався в тому, щоб його дорогий князь здобуде місце в раді та на війні, гідних його високого народження; він уже бачив, що *in fulgore* ⁹ в повному обсязі

сімейної слави *affulget patride serenitas*¹⁰ . Наприкінці виступу він розплакався і впав у обійми князя.

"Князь почав заспокоювати старого і, коли усадив його в крісла та трохи утихомирив, сказав:

"Не розумійте мене неправильно, пане Франчішеку. Ви знаєте, як я любив свою дружину. Така втрата відкриває очі на несподівані істини. Тут немає питання про лідерство та славу. Я маю на увазі їхати одиночно і скрито битися в лавах. Я збираюся запропонувати моїй країні те, що можу запропонувати, це моє життя, так само просто, як шорник з Гродека 10, який вчора пройшов мимо із своїми учнями.

"Старий закричав на це. Такого ніколи не може бути. Він не міг цього допустити. Але йому довелося поступатися місцем аргументам та виразній волі князя. "" Ха! Якщо ви кажете, що це питання почуття та совісті — так і буде. Але ти не можеш пройти зовсім наодинці. На жаль! що я занадто старий, щоб бути корисним. *Cripit verba dolor* 11, мій дорогий князю, при думці, що мені більше сімдесяти і в світі я не більше відомий, ніж каліка на паперті церкви. Здається, що сидіти вдома і молитися Богу за націю і за вас — це все, на що я підходящий. Але є мій син, мій молодший син Петро. Він стане для вас гідним супутником. І як це буває, у душі він залишається зі мною тут. Протягом століть князь С ————— не ризикував своїм життям без супутника з нашої сім'ї, що був поруч. Ви повинні мати біля себе когось, хто знає, хто ви є, хоча б тільки для того, щоб дозволити батькам та старому слугі почути, що з вами відбувається. І коли княже хочеш почати?

"" Через годину ", — сказав князь; а старий поспішив попередити сина.

"Князь Роман взяв свічник і спокійно пройшов темним коридором у тихому будинку. Після цього старша няня сказала, що, раптом прокинувшись, вона побачила князя, який дивився на свою дитину, однією рукою затіняючи світло від її очей. Він стояв і дивився на неї деякий час, а потім поставивши свічник на підлогу, схилився над ліжечком і легенько поцілував дівчинку, яка не прокинулася. Він вийшов безшумно, забравши світло з собою. Вона прекрасно бачила його обличчя, але нічого не могла прочитати в ньому про його призначення. Він був блідий, але цілком спокійний, і після того, як відвернувся від ліжечка, він жодного разу не озирнувся на нього.

"Єдиною іншою людиною, якій він довіряв, окрім старого та його сина Петра, був єврей Янкель. Коли він запитав князя, куди саме він хоче скеруватися, князь відповів: "До найближчого свята". Онук єврея, довготелесий парубок, провів двох юнаків маловідомими стежками через ліси та болота, і вів їх у поле зору кількох вогнищ невеликого загону, розміщених у виярку. Форкнуло декілька невидимих коней, голос у темряві закричав: "Хто йде?" ... і молодий єврей поспішно відійшов, пояснивши, що він повинен поспішити додому, щоб встигнути дотримати суботи.

"Таким чином смиренно і відповідно до простоти бачення обов'язку, який він узрів, коли смерть зняла з його очей блискучу пов'язку щастя, приніс князь Роман свою жертву його країні. Його супутник став відомим як син конюшого князів S ————— і оголосив його родичем, віддаленим двоюрідним братом із тих же прошарків, що і сам, і,

як вважали люди, того ж імені. По правді, ніхто не цікавився занадто. До них приєдналися ще двоє юнаків, явно підходящих. Нічого не знайти більш природного.

"Князь Роман не залишався довго на півдні. Одного разу, у розвідці з кількома іншими, біля входу у село вони потрапили в засідку якоїсь російської піхоти. Перші постріли уклали досить багатьох повстанців, а решта розсипалася в усі сторони. Росіяни теж не залишилися, боячись повернення тих с підкріпленням. Через деякий час селяни, що прийшли оглянути поле бою, витягли князя Романа з-під його мертвого коня. Він був неушкоджений, але його вірний супутник був одним із перших, хто впав. Князь допоміг селянам поховати його та інших мертвих.

"Тоді, не знаючи, де знайти стоянку партизанів, які постійно рухалося в усіх напрямках, він вирішив спробувати приєднатись до основної польської армії, що протистояла росіянам на кордонах Литви. Одягнений у селянський одяг, задля можливої зустрічі з якимись козаками-мародерами, він бродив пару тижнів, перш ніж потрапив у село, зайняте полком польської кінноти, що стояв у авангарді.

"На лавочці, перед селянською хатою кращої будови, сидів літній офіцер, якого він прийняв за полковника. Князь з повагою підійшов, коротко розповів свою історію і заявив про бажання вступити у воєнну службу; і коли офіцер, який уважно оглядав його, запитав прізвище, він упевнено назвав ім'я свого мертвого товариша.

"Літній офіцер подумав собі: Ось син якогось селянського власника визволеного класу. Йому сподобалась його зовнішність.

"" А чи можете ви читати і писати, мій молодець? " запитав він.

"" Так, ваша честь, я можу ", — сказав князь.

"" Добре. Заходьте всередину хати; полковий ад'ютант там. Він введе ваше ім'я та буде приймати вашу присягу.

"Ад'ютант дуже пильно подивився на прибульця, але нічого не сказав. Коли всі формальності були пройдені, і новобранець зник, він звернувся до свого начальника.

"" Чи знаєте ви, хто це? "

"" Отой Петро? Можливо хлопець.

"" Це князь Роман С ————— ".

"" Дурниці ".

"Але ад'ютант був впевнений. Він бачив князя кілька разів, приблизно два роки тому, у замку у Варшаві. Він навіть один раз говорив з ним на прийомі офіцерів, який проводив великий князь.

"" Він змінився. Він здається набагато старшим, але я впевнений у цьому чоловікові. У мене хороша пам'ять для облич. "

"Два офіцери мовчки дивилися один одного.

"" Його обов'язково рано чи пізно визнають, — пробурмотів ад'ютант. Полковник знизав плечима.

"" Це не наша справа — якщо він захоче служити в рядах. Що стосується розпізнання, це не так вже ймовірно. Усі наші офіцери та люди приїжджають з іншого кінця Польщі ".

"Він деякий час серйозно міркував, а потім посміхнувся. "Він сказав мені, що може читати і писати. Ніщо не заважає мені при першій нагоді зробити його сержантом. Він обов'язково справиться.

"Князь Роман як унтер-офіцер перевершив очікування полковника. Невдовзі сержант Петро прославився своєю винахідливістю та відвагою. Це була не бездумна сміливість відчайдушного чоловіка; це була власна, наче сумлінна, доблесть, яку нічим не можна налякати; безмежна, але рівноправна відданість, що не підлягає впливу часу, невдач, зневіри нескінченних відступів, гіркоті згасаючих надій і жахам моровиці, що додаються до труднощів і небезпек війни. Саме цього року холера вперше з'явилась в Європі. Це спустошило табори обох армій, уразивши найтвердіші уми терором таємничої смерті, що мовчки стоїть між пірамідами зброї та навколо вогнищ на біваку.

"Раптовий зойк розбудив змучених солдатів, і вони побачили у сяйві жевріючих жарин одного з них, що корчився на землі, як черв'як, натоптаний невидимою ногою. І до того, як замаячить світанок, він буде зашкарублий і холодний. Відомо, що при таких відвідинах холери вояки піднімалися як одна людина, залишали вогонь і втікали у ніч у безмовній паніці. Або товариш, що розмовляє з вами на марші, раптом заїкається посеред речення, заковчує сполохані очі і падає зі спотвореним обличчям та синіми губами, порушивши стрій судомами своєї агонії. Чоловіки гинули від пошесті підіймаючись у сідло, на охороні, на лінії вогню, коли доносили накази, обслуговували гармати. Мені сказали, що у батальйоні, який формувався під обстрілом із ідеальною готовністю до нападу на село, протягом п'яти хвилин у голові колони сталося три випадки холери; і атаку не вдалося провести, тому що повстанці розсипалися по всьому полю, як полова під вітром.

"Сержант Пітер, який би молодий він не був, мав великий вплив на своїх людей. Говорили, що кількість дезертирів в ескадроні, в якому він служив, була меншою, ніж у будь-якому іншому у цій кавалерійській дивізії. Це повинно бути переконливим прикладом тихої мужності однієї людини перед будь-якими видами небезпеки та терору.

"Однак, можливо, він сподобався і взагалі йому довіряли. Коли настав кінець і залишки цього армійського корпусу, який сильно тиснули з усіх боків, готувались перейти прусський кордон, сержант Петро мав достатній вплив, щоб згуртувати довкола нього багато жовнірів. Йому вдалося втекти з ними вночі, з оточеної. Він провів цю групу через 200 миль країни, покритої численними російськими загонами та порушеної холерою. Але це було не для того, щоб уникнути неволі, піти в укриття і спробувати врятувати себе. Ні. Він повів їх до фортеці, яка ще була зайнята поляками, і де мав бути здійснений останній опір переможеної революції.

"Це схоже на простий фанатизм. Але фанатизм — це людина. Людина обожнювала люті божества. У кожній пристрасті, навіть у самому коханні, є жорстокість. Релігія безсмертної надії нагадує шалений культ відчаю, смерті, знищення. Радикальна різниця полягає в моральному мотиві, що впливає з таємних потреб і невираженого прагнення віруючих. Лише марнославні люди — всі марнота; і все це обман лише для

тих, хто ніколи не був щирим із собою.

"Саме в фортеці мій дід опинився разом із сержантом Петром. Мій дід був сусідом сім'ї S ————— в країні, але він не знав князя Романа, який, проте, добре знав його ім'я. Князь представився однієї ночі, коли вони обидва сиділи на фортечних валах, притулившись до лафету гармати.

"Послуга, яку він хотів попросити, — щоб у випадку його смерті передати звістку батькам.

"Вони розмовляли тихо, інші жовніри цього підрозділу спали біля них. Дід дав необхідну обіцянку, а потім щиро запитав — бо його дуже зацікавило розкриття прізвища, яке було зроблено настільки несподівано:

"Але скажіть мені, князю, чому це прохання? Чи є у вас якісь злі передчуття щодо себе?

"Не в останню чергу; Я думав про своїх близьких. Вони поняття не мають, де я, — відповів князь Роман. "Я зароблю, все можливе для вас, якщо хочете. Безперечно, що половина з нас, принаймні, буде вбита до кінця осади, тому є шанс, що один з нас переживе іншого.

"Мій дід сказав йому, де, як він гадав, тоді були його дружина та діти. З цього моменту і до кінця облоги вони були звичайно разом. У день генерального штурму мій дід отримав важке поранення. Місто взяли. Наступного дня сама цитадель, з її госпіталем, повним мертвих і вмираючих, з пустими підсумками для боєприпасів, коли її захисники спалили останній патрон, відкрила свої ворота.

"Під час усієї кампанії князь, щоразу піддаючи себе ризику, не отримав навіть подряпини. Ніхто його не впізнав, у всякому випадку, не видав його особу. До того часу, поки він виконував свій обов'язок, не мало значення, хто він.

"Однак тепер позиція була змінена. Будучи бувшим гвардійцем і офіцером конвою покійного імператора, цей повстанець ризикував отримати особливу увагу у формі розстрілу в десятих кроках. Більше місяця він залишався загубленим у жалюгідній юрбі ув'язнених, упакованих у каземати цитаделі, з кількістю їжі достатньої, щоб утримати тіло і душу разом, але в іншому випадку було дозволено померти від ран, позбавлення і хвороб у розмірі десь сорока полеглих в день.

"Положення фортеці було центральним, тому часто присилались нові партії, захоплені під відкритим небом у ході ретельного умиротворення. Серед таких прибульців трапився юнак, особистий друг князя ще зі шкільних часів. Він впізнав його, і в крайності свого розчарування закричав вголос: "Боже мій! Романе, ти тут!

"Кажуть, що роки життя, перейняті каяттям, оплачують цю миттєву відсутність самоконтролю. Все це відбувалося в головному чотирикутнику цитаделі. Попереджувальний жест князя був зроблений занадто пізно. Офіцер жандармів на варті почув скрик. Інцидент видався йому вартим дізнання. Далі слідство було не дуже складним, оскільки князь, коли у нього категорично запитали його справжнє ім'я, відповів одразу.

"Повідомлення про князя S ————— , знайденого серед полонених було

відправлене у Петербург. Його батьки жили вже там в скорботі, невпевненості і побоюванні. Столиця імперії була найбезпечнішим місцем проживання для дворянина, син якого так загадково зник з дому в часи повстання. Старі люди місяцями не мали новин ні від нього ні про нього. Вони дбали про те, щоб не суперечити чуткам про самогубство від відчаю, що циркулювали у великому світі, який пам'ятав про цікавий любовний поєдинок, чарівне та відверте щастя, яке закінчилось смертю. Але вони таємно сподівалися, що їхній син вижив, і що він зміг перетнути кордон із тією частиною армії, яка здалася у Пруссії.

"Новина про його полон була нищівним ударом. Безпосередньо для нього нічого не вдалося зробити. Але велич їхнього імені, їхнє становище, їхні широкі стосунки та зв'язки у найвищих сферах дозволили його батькам діяти опосередковано, і вони перемістили небо і землю, як кажуть, щоб врятувати свого сина від наслідків його божевілля, як бідний князь Іван не вагаючись висловився. Лідери суспільства зверталися до великих персон, навідувалися до високопоставлених осіб, спонукали владних чиновників зацікавитись цією справою. Допомогали всі можливі таємні впливи. Деякі приватні секретарі отримували суттєві хабарі. Господиня певного сенатора отримала велике підношення.

"Але, як я вже говорив, у такій кричущій справі не можна було б звертатися безпосередньо і не вдавалися до відкритих кроків. Все, що можна було зробити, це схилити приватним чином розум голови Військової комісії на бік помилування. Він закінчив тим, що був вражений натяками та пропозиціями, деякі з дуже високих прошарків, які він отримав з Петербурга. І зрештою, подяка таких великих вельмож, як князі S ———, була щось варта з мирської точки зору. Він був добрим росіянином, але також був добродушною людиною. Більше того, ненависть до поляків на той час не була кардинальною статтею патріотичного вірування, як це стало через тридцять років. З першого погляду він відчув себе достатньо прихильним до цього юнака, загорілого, худорлявого лицем, змученого місяцями напруженої кампанії, труднощами облоги та суворою неволею.

"До складу Комісії входили три офіцери. Вона сиділа у цитаделі у голій склепінній кімнаті за довгим чорним столом. Деякі чиновники займали два кінці, і крім жандармів, які привели князя, нікого більше там не було.

"У тих чотирьох зловісних стінах, що ховали від нього всі видовища та звуки свободи, всі сподівання на майбутнє, всі заспокоюючі ілюзії – один перед ворогами, обраними у судді, як можна розповісти, скільки любові до життя було у князя Романа? Скільки залишилось від того почуття обов'язку, явленому перед ним у скорботі? Скільки його пробудила любов до рідної країни? Той країни, яка вимагає, щоб її любили так, як ніколи не любили іншу країну, з гіркою прихильністю, яку несеш до незабутих мертвих, і з негасимим вогнем безнадійної пристрасті, яку може запалити в наших грудях лише живий, дихаючий, теплий ідеал, наша гордість, наша втомленість, наша радість, наше знищення.

"Є щось жахливе у думці про таку вимогу, поки вона не стоїть перед нами, втілена у

формі вірності без страху і без докорів. Наблизившись до найвищого моменту свого життя, князь міг лише мати відчуття, що воно ось-ось закінчиться. Він відповідав на поставлені йому питання чітко, стисло — з найглибшою байдужістю. Після всіх напружених місяців дії розмова була для нього втомою. Але він приховав це, щоб його вороги не запідозрили апатію розчарування чи оніміння розчавленого духу. Деталі його поведінки так чи інакше не могли мати значення; з його думками ці чоловіки не мали нічого спільного. Він зберіг скрупульозно ввічливий тон. Він відмовився від дозволу сідати.

"Що сталося під час попереднього слухання, відомо лише від головуючого. Дотримуючись єдиного можливого ходу в цій жахливо поганій справі, він з самого початку намагався довести до розуму князя лінію захисту, яку він хотів, щоб той обрав. Він абсолютно точно сформулював свої запитання так, щоб покласти правильні відповіді в уста винуватця, йдучи так далеко, щоб підказати ті самі слова: як, відволікаючись надмірним горем після смерті молодої дружини, у відчаї зробився безвідповідальним за свою поведінку. В момент сліпої безрозсудності, не усвідомлюючи надзвичайно ганебного характеру діяння, а також його небезпеки та свого безчестя, він несподівано приєднався до найближчих повстанців по раптовому пориву. І це зараз, покайно ...

— Але князь Роман мовчав. Військові судді з надією дивилися на нього. Мовчки він потягнувся за ручкою і написав на аркуші паперу, який знайшов під рукою: "Я приєднався до національного повстання з переконання".

"Він штовхнув папірець через стіл. Голова підняв це, показав по черзі двом своїм колегам, які сиділи праворуч і ліворуч, а потім пильно дивлячись на князя Романа, зронив листок з руки. І тиша залишалася непорушною, поки він не заговорив із жандармами, наказавши їм відвести в'язня.

"Такими були письмові свідчення князя Романа у найвищий момент його життя. Я чув, що князі родини S ——— у всіх її гілках вимурували два останні слова: "З переконання" на фронтоні їхніх будинків. Я не знаю, чи інформація правдива. Дядько не міг мені сказати. Він зауважив лише, що природно це не було вказано на власній печатці князя Романа.

"Його засудили довічно до сибірських копалень. Імператор Микола, який завжди контролював усі вироки щодо польської знаті, написав власною рукою на полі циркуляру: влади суворо попереджаються про необхідність подбати про те, щоб цей засуджений ходив у ланцюгах, як і будь-який інший злочинець на кожному кроці".

"Це був вирок на відкладену смерть. Дуже небагато пережило роботу в цих копальнях більше трьох років. Однак, як було повідомлено, що він ще живий наприкінці того часу, йому було дозволено за клопотанням батьків і завдяки винятковій благодаті служити звичайним солдатом на Кавказі. Будь-яке спілкування з ним було заборонено. Громадянських прав він не мав. У всіх практичних цілях, крім страждань, він був мертвою людиною. Маленька дитина, яку він так пильнував, щоб не прокинулася, коли він поцілував її у її ліжечку, успадкувала весь статок після смерті князя Івана. Її

існування врятувало ці величезні маєтки від конфіскації.

"Минуло двадцять п'ять років, перш ніж князю Роману, кам'яно глухому, з порушеним здоров'ям, було дозволено повернутися до Польщі. Його дочка чудово вийшла заміж за великого польського за походженням австрійського вельможу і, переїхавши в космополітичну сферу найвищої європейської аристократії, жила переважно за кордоном у Німці та Відні. Він, оселившись в одній із її садиб, не в тій, що має палацову резиденцію, а в іншій, де був скромний будиночок, бачив її дуже мало.

"Але князь Роман не замовк, немов його робота була виконана. У приватному та громадському житті цієї місцевості майже нічого не було зроблено, в якому поради та допомога князя Романа не були закликані і ніколи не марні. Добре сказано, що його дні належали не йому, а його співгромадянам. І найбільше він був особливим другом усіх повернених вигнанців, допомагаючи їм з гаманцем та порадами, влаштовуючи їхні справи та знаходячи їм засоби для існування.

"Я чув від дядька багато оповідей про його віддану діяльність, в якій він завжди керувався простою мудрістю, високим почуттям честі та самим скрупульозним уявленням про приватну та громадську чесність. Він залишається живою фігурою для мене через ту зустріч у більярдній кімнаті, коли, в своєму бажанні почути про особливо вовчого вовка, я на мить вступив у контакт з особою, яка, мабуть, була своєю людиною серед усіх чоловіків, здатних глибоко відчувати себе, віддано вірити, гаряче любити.

"Я пам'ятаю по сьогоднішній день хватку костистої зморшкуватої руки князя Романа на моїй маленькій чорнильній лапці і напівсерйозний, наполовину розвеселений спосіб дядька дивитись на свого племінника, що проходить мимо.

"Вони рушили далі і забули цього маленького хлопчика. Але я не рухався; Я пильно дивився на них, не стільки розчарований, скільки збентежений цим князем, абсолютно не схожим на князя в казці. Вони дуже повільно рухалися по кімнаті. Перш ніж дійти до інших дверей, князь зупинився, і я почув його — я, здається, й зараз його чую — каже: "Я б хотів, щоб ви написали до Відня про те, щоб заповнити цю посаду. Він найдостойніший колега — і ваша рекомендація була б вирішальною".

"Обличчя мого дядька, обернене до нього, виражало щире здивування. Це було сказано так просто, як могло бути сказано у будь-якій промові: Яка потрібна краща рекомендація, ніж батькова? Князь швидко читав вирази обличчя. Знову він заговорив без тонального акценту, як людина, що роками не чула власного голосу, для якого беззвучний світ схожий на обитель мовчазних відтінків.

"І по сьогоднішній день я пам'ятаю самі слова:" Я прошу вас, бо, бачите, моя дочка і мій зять не вірять мені, що я добре розбираюсь в людях. Вони думають, що я дозволяю собі занадто сильно керуватися простими почуттями".

(1911 р.)

© Віктор Часник. Переклад з англійської. 2020.

ПРИМІТКИ

1. Розгром польського національного повстання та перетворення Царства польського у особистій унії з Російською імперією на звичайну частину імперії.

2. Горе переможеним. (лат.)

3. Польща (Річ посполита) тричі ділилась (1772, 1795, 1797) трьома державами (Австрійською та Російською імперіями і Пруським королівством потім – Германською імперією) до повної ліквідації.

4. Мікеланджело.

5. Франциск Асизький (1181— 1226) італійський християнській святий, монах, місіонер. Засновник ордену францисканців. Родом з місця Ассізі.

6. Рутенія — назва українських та частково білоруських земель Русі в історичних джерелах, написаних латиною XIII—XIX століттях, яку ніколи не вживали по відношенню до Московії, або Росії.

7. Останній поділ Речі посполитої, нагадуємо, 1797.

8. Зараз Ґрудек (пол. Gródek) — село в Польщі, в гміні Ґрудек Білостоцького повіту Підляського воєводства

9. перед народами. Лат.

10. у пишності. Лат.

11. небо батьківщини сяє завжди. Лат.

12. каліка — болюче слово. Лат.